

НЕСВІДОМЕ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ: ПСИХОДИНАМІЧНИЙ ТА АРХЕТИПІЧНИЙ ВИМІРИ

THE UNCONSCIOUS AS A DETERMINANT OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION: PSYCHODYNAMIC AND ARCHETYPAL DIMENSIONS

У статті здійснено розгорнутий теоретичний аналіз проблеми впливу несвідомого на процес професійного самовизначення особистості. Узагальнено концептуальні положення класичних і сучасних напрямів глибинної психології – психоаналітичного, аналітично-психологічного та психогенетичного (З. Фройд, К. Г. Юнг, Л. Сонді, О. Кернберг, Н. Маквільямс), що пояснюють роль несвідомих детермінант у формуванні мотиваційної структури професійного вибору.

Проаналізовано сутність базових понять – «несвідоме», «архетип», «спадкові потяги», «родове несвідоме» – як категорій, що відображають глибинні механізми становлення професійної ідентичності.

Показано, що несвідомі процеси не лише є фоном для свідомих рішень, а й формують їхній прихований смисловий контекст, визначаючи спрямованість, інтенсивність і стабільність професійної мотивації. Професійний вибір розглядається як форма прояву внутрішньої психічної цілісності, у якій взаємодіють архетипічні сценарії, спадкові потяги, емоційно-ціннісні тенденції та соціальні установки. Саме через архетипічні образи покликання – прагнення бути корисним, творити, відновлювати гармонію чи захищати – відбувається інтеграція досвіду поколінь і реалізація духовного потенціалу особистості.

Узагальнено сучасні українські дослідження (М. Вигдорчик, А. Карпенко, О. Шелестова, Л. Єрмоніна, Т. Жданова, О. Гриньова), які демонструють інтеграцію психодинамічних ідей із практикою профорієнтації, консультування та психотерапевтичної підтримки. Наголошено, що сучасний підхід до вивчення професійного самовизначення має спиратися на єдність свідомих і несвідомих механізмів, що забезпечують гармонію між внутрішнім покликанням та зовнішнім соціальним вибором.

Зроблено висновок, що несвідоме є системною детермінантою професійного самовизначення, поєднуючи спадкові потяги, архетипічні структури та особистісні цінності в цілісну модель професійної ідентичності, у якій реалізація покликання постає як процес духовного розвитку та внутрішньої гармонізації.

Ключові слова: несвідоме, архетип, спадкові потяги, професійне самовизначення, професійна ідентичність, психодинамічний підхід, архетипічні сценарії.

The article provides an extended theoretical analysis of the influence of the unconscious on the process of professional self-determination. It summarizes the conceptual foundations of the classical and contemporary depth-psychological paradigms – psychoanalytic, analytical-psychological, and psychogenetic (S. Freud, C. G. Jung, L. Szondi, O. Kernberg, N. McWilliams) – which explain the role of unconscious determinants in the formation of the motivational structure of career choice.

The meanings of the key concepts – “unconscious,” “archetype,” “inherited drives,” and “familial unconscious” – are analyzed as categories reflecting the deep mechanisms underlying the development of professional identity.

It is shown that unconscious processes do not simply accompany conscious decisions but shape their implicit motivational background, determining the direction, intensity, and stability of professional striving. Career choice is interpreted as a manifestation of inner psychological integrity, where archetypal scenarios, inherited drives, emotional-value tendencies, and social orientations interact dynamically. Through archetypal patterns of vocation – the urge to help, to create, to restore harmony, or to protect – the individual integrates collective experience and realizes their inner spiritual potential.

The paper generalizes recent Ukrainian studies (M. Vigdorchyk, A. Karpenko, O. Shelestova, L. Yermonina, T. Zhdanova, O. Hrinova), which demonstrate the integration of psychodynamic ideas into the practice of career guidance, counseling, and psychotherapeutic support. It is emphasized that a contemporary understanding of professional self-determination must rely on the unity of conscious and unconscious mechanisms ensuring harmony between inner vocation and external professional choice.

It is concluded that the unconscious functions as a systemic determinant of professional self-determination, integrating inherited drives, archetypal structures, and personal values into a holistic model of professional identity, in which the realization of one's vocation becomes a process of spiritual growth and inner harmony.

Key words: unconscious, archetype, inherited drives, professional self-determination, professional identity, psychodynamic approach, archetypal scenarios.

УДК 159.964.21:159.923.2:37.015.3
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.78.1.37>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Шелестова О.В.

к.психол.н.

Херсонський державний університет

ORCID ID: 0000-0001-6873-421X

Новосадова Ю.В.

здобувачка вищої освіти

Херсонський державний університет

ORCID ID: 0009-0004-4767-5790

Проблема професійного самовизначення тривалий час розглядалася переважно в межах раціоналістичних і соціально-когнітивних підходів, що акцентували увагу на ролі свідомих рішень, зовнішніх умов, соціального середовища та процесів раціонального вибору. У межах таких концепцій професійна орієнтація постає як результат логічного аналізу власних здібностей, адаптації до ринку праці чи прагнення до соціального статусу. Водночас така лінійна модель не враховує

глибинних мотиваційних процесів, які визначають не лише раціональний аспект вибору, а й його емоційно-ціннісний підтекст. Саме тому сучасна психологія дедалі частіше звертається до аналізу тих чинників, що формують основу несвідомої мотивації особистості.

Сучасні дослідження демонструють поступовий перехід від розуміння професійного вибору як суто когнітивного акту до усвідомлення його глибинної, афективної природи. У центрі уваги опиняються

процеси, що діють на несвідомому рівні: спадкові потяги, архетипічні образи, афективна пам'ять і внутрішні ціннісні тенденції, які зумовлюють спрямованість особистості до певних сфер діяльності. Професійне самовизначення постає як форма символічної самореалізації, у якій свідоме рішення є лише завершальною фазою тривалого внутрішнього дозрівання мотивів. Несвідомі сили – прагнення до творчості, служіння, стабільності, впливу чи соціального визнання – формують прихований сценарій розвитку, що із часом утілюється у виборі професійного шляху. Так, вибір професії не є ізольованим раціональним актом, а відображає складну динаміку особистісного становлення, у якій поєднуються соціально-психологічні чинники та глибинні несвідомі процеси [8].

У працях З. Фрейда несвідоме постає як динамічна, енергетично насичена сфера психічного життя, у якій концентруються витіснені бажання, конфлікти й потяги, що визначають мотиваційну основу поведінки [8]. Саме в цій сфері зароджуються імпульси, які, проходячи через систему внутрішніх заборон і перетворень, набувають соціально прийнятних форм. Професійна діяльність, за Фрейдом, є одним із таких механізмів – способом сублімації, коли енергія несвідомих потягів трансформується в конструктивну, культурно визнану форму активності. У цьому полягає фундаментальна роль несвідомого у формуванні кар'єрних і життєвих стратегій: через роботу, творчість чи служіння суспільству особистість реалізує енергію, що походить із глибинних шарів психіки.

Якщо у свідомому вимірі людина керується міркуваннями користі чи соціального престижу, то на несвідомому рівні вибір професії відображає прагнення гармонізувати конфлікт між інстинктивним Воно, що прагне задоволення, і моральним Над-Я, яке уособлює соціальні норми та ідеали. Я виступає посередником між цими силами, відшукуючи компромісну форму самореалізації, яка допомагає поєднати внутрішні потяги з вимогами суспільства [7]. Професійна діяльність у такому контексті набуває значення символічної інтеграції особистості, адже саме через сублімацію несвідомої енергії перетворюється на творчу або соціально корисну дію, що має як індивідуальний, так і колективно-символічний зміст.

К. Г. Юнг, розвиваючи психоаналітичні ідеї З. Фрейда, запропонував нову парадигму розуміння несвідомого – концепцію колективного несвідомого, яка розкриває його не лише як сховище витіснених переживань, а і як глибинний психічний рівень, спільний для всього людства [6]. У цій структурі містяться архетипи – універсальні первинні образи, символічні моделі досвіду та поведінки, що відображають повторювані життєві сценарії людства й зберігаються в пам'яті роду. Архетипи є своєрідними внутрішніми «матрицями», через які особистість сприймає світ, визначає своє місце в ньому та здійснює вибір життєвого і професійного шляху.

На думку Юнга, архетипи проявляються через сни, фантазії, міфи, мистецтво, а також через професійні прагнення людини, коли несвідоме спонукає її реалізувати певну роль, відповідну архетипічному покликанню. Так, професійна діяльність може бути осмислена як символічна сцена, де архетипічні фігури оживають у формі життєвих сценаріїв – прагнення допомагати, навчати, лікувати, творити, захищати, відновлювати гармонію чи встановлювати справедливість. Юнг уважав, що головним завданням психічного розвитку є індивідуація – процес становлення цілісної особистості, у якому свідоме Я поступово інтегрує зміст колективного несвідомого, зокрема архетипічні елементи, в особистісну структуру. Професійна діяльність у цьому контексті виступає як важливий етап індивідуації, адже саме через неї людина втілює свої несвідомі образи в реальних діях, перетворюючи потенціали внутрішнього світу на соціально й духовно значущі форми самовираження [6].

Концепція спадкових потягів Ліпота Сонді становить один із найглибших пластів сучасного розуміння несвідомого, оскільки поєднує в собі психоаналітичні, генетичні та екзистенційні ідеї, інтегруючи їх у цілісну психогенетичну систему. Учений розглядав несвідоме не лише як сховище витіснених бажань або архетипічних образів, а і як енергетично активний простір спадкових сил, які визначають напрям психічного розвитку людини. На відміну від класичної психоаналітичної традиції, що акцентувала увагу на індивідуальному досвіді, Сонді наголошував на існуванні глибинного родового виміру психіки, де закодований колективний досвід поколінь. Психіка людини, за його концепцією, не є ізольованою системою, а формується в контексті біологічної, психічної та духовної спадковості, яка об'єднує індивідуальне Я з досвідом роду. Кожна людина, як уважав Сонді, несе у собі психічний код роду – складну систему латентних тенденцій, емоційних програм і потягів, що передаються між поколіннями у вигляді генетичної пам'яті. Ці несвідомі програми впливають на вибір життєвих орієнтацій, типи емоційного реагування, схильності, цінності та навіть структуру міжособистісних стосунків. У кожному індивіді відображається не лише його власна історія розвитку, а й історія його предків, що продовжує жити в глибинах несвідомого. Ця спадкова енергія може проявлятися як у творчих, так і в деструктивних формах, зумовлюючи певні повтори, компенсації або трансформації досвіду роду. Через неї несвідоме набуває динамічного й багатовимірного характеру – воно не лише зберігає минуле, а й активно формує майбутнє, спрямовуючи людину до реалізації тих тенденцій, які залишилися незавершеними в попередніх поколіннях [11].

Цей рівень несвідомого має спадкову структуру, у якій поряд із колективним і особистим несвідомим функціонує ще один – родовий. Саме він, за Сонді, є носієм «психічних генів», що кодують досвід предків – їхні бажання, страхи, способи реагування, патерни любові, агресії, творчості чи

жертвності. Через нього відбувається передача не лише біологічних, а й емоційно-символічних програм, які визначають потенціал і напрям розвитку особистості. Сонді вважав, що в несвідомому функціонує вісім базових потягів, які утворюють чотири взаємопов'язані динамічні пари, що відображають головні напрями психічної енергії людини. До них належать сексуальний потяг (S), пов'язаний із життєвою силою, привабливістю та прагненням до злиття й продовження роду; пароксизмальний (P), який виражає імпульсивність, агресивність, волю до боротьби й активного самоствердження; контактний (Sch), що визначає здатність до емоційної прихильності, соціальної взаємодії та потребу у підтримці; а також потяг до Я (C), який уособлює прагнення до самозбереження, стабільності та усвідомлення власної ідентичності. Кожен із цих потягів, за Сонді, має двоїсту природу – він може проявлятися як у творчій, конструктивній формі, що сприяє розвитку особистості, так і в деструктивній, коли енергія потягу стає джерелом внутрішніх конфліктів або повторення патологічних сценаріїв. Саме взаємодія цих потягів, їх напруження та баланс визначають індивідуальну долю людини, її життєві вибори, схильності й несвідомі компенсації. Звідси й назва створеної Сонді теорії – «аналіз долі» (Schicksalsanalyse), що розкриває психогенетичну логіку життєвих рішень і несвідомих повторів. Центральним поняттям його підходу є дольовий вибір – таємний механізм, завдяки якому людина, сама того не усвідомлюючи, відтворює досвід свого роду. Кожен життєвий вибір – партнера, професії, друзів, стилю життя – виявляє дію певних спадкових потягів, що «прориваються» із глибин несвідомого. Сонді наголошував, що доля людини – це не зовнішній фатум, а внутрішня психогенетична програма, у якій повторюється або трансформується досвід предків. Тому навіть професійна орієнтація є не лише соціально зумовленою, а й несвідомим способом реалізації родових тенденцій.

Професійний вибір у такому контексті може виконувати компенсаторну функцію: через працю людина несвідомо завершує, виправляє або відновлює ті лінії розвитку, які в історії її роду були перервані чи пригнічені. Нащадок лікаря або вчителя може інтуїтивно відчувати потяг до допомоги й передавання знань; представники творчих поколінь – до мистецтва, самовираження та креативної діяльності; спадкоємці воїнів – до професій, пов'язаних із ризиком, відповідальністю чи захистом. Такі повтори не є механічними: вони виконують психічно-відновлювальну функцію, сприяючи гармонізації роду та інтеграції його досвіду у свідомість наступних поколінь. Водночас, як підкреслював Л. Сонді, ці потяги не зумовлюють людину фатально, а створюють потенційне поле вибору, у межах якого зберігається свобода волі. Усвідомлення власних спадкових тенденцій дає змогу вийти за межі сліпого повторення родового сценарію та перетворити його на творчий акт самореалізації. У цьому сенсі дольові потяги стають не джерелом

конфліктів чи повторів, а основою розвитку, що поєднує минуле з теперішнім у досвіді зрілої особистості [11; 12].

Сучасні психодинамічні концепції продовжують розвивати класичні положення психоаналізу, інтегруючи їх із досягненнями теорії об'єктних відносин, афективної нейронауки та клінічної психології. Вони розглядають професійну самореалізацію не лише як соціальний процес, а й як внутрішню психодинамічну подію, у якій відображається структура особистості, її емоційна зрілість і спосіб регуляції несвідомих конфліктів.

Отто Кернберг трактує професійну ідентичність як інтегративну систему уявлень про себе, власні можливості, цінності й соціальну роль. У його розумінні формування професійного Я є наслідком поступового інтегрування внутрішніх об'єктів – внутрішніх образів значущих інших, що накопичуються в процесі розвитку особистості. Ці уявлення, емоційно забарвлені зв'язки й патерни прив'язаності утворюють основу, на якій людина вибудовує професійні мотиви та орієнтири. Коли Я достатньо стабілізоване, особистість здатна витримувати внутрішні суперечності, ухвалювати реалістичні рішення й реалізовувати професійні цілі, не втрачаючи відчуття власної цілісності [8].

Кернберг підкреслює, що становлення професійної ідентичності – це процес афективної інтеграції, у якому злиті любов і агресія, прийняття та суперництво, автономія і залежність. Саме здатність витримувати напруження між цими полярностями відображає рівень розвитку Я та зрілість особистісних структур. Люди, у яких цей процес завершився гармонійно, схильні обирати професії, що відповідають їхнім глибинним цінностям і допомагають зберігати внутрішню послідовність між емоційним і когнітивним рівнями діяльності [9].

Ненсі Маквільямс [4] доповнює цей підхід, наголошуючи, що несвідомі захисні механізми, форми внутрішнього конфлікту та тип особистісної організації визначають стиль професійної поведінки людини. Вибір професії, за її моделлю, є не лише усвідомленим рішенням, а способом психічної компенсації – пошуком середовища, у якому можна підтримувати рівновагу між суперечливими аспектами Я. Наприклад, у людей із вираженим конфліктом між потребою в контролі та страхом безпорадності спостерігається потяг до професій, де вони можуть реалізовувати контрольовану турботу (медицина, педагогіка, психологія). Ті, у кого переважає тривожний чи нарцисичний тип організації, схильні шукати професії, які дають відчуття безпеки або соціального визнання.

Вітчизняні дослідники активно розвивають ідеї психодинамічного підходу, інтегруючи їх у систему профорієнтаційної, консультативної та психогігієнічної практики. М. Вигдорчик [1] підкреслює значення глибинної мотивації та несвідомих установок у формуванні професійної ідентичності, наголошуючи, що професійний вибір є відображенням внутрішніх потягів, типів емоційного реагування

та структурних особливостей особистості. Застосування психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення несвідомих тенденцій, дає змогу глибше зрозуміти приховані джерела професійних уподобань і визначити потенціал для розвитку.

А. Карпенко [3] доповнює цей підхід, акцентуючи на ціннісно-мотиваційній природі професійного самовизначення, у якому проявляється потреба людини у внутрішній цілісності та реалізації покликання.

О. Шелестова [5] і Т. Жданова [2] аналізують психофізіологічні й особистісні чинники професійного становлення, звертаючи увагу на механізми саморегуляції, адаптації та профілактики емоційного вигорання. Їхні дослідження доводять, що усвідомлення несвідомих детермінант професійного вибору сприяє підвищенню рівня психологічної зрілості, стійкості до стресу й гармонізації особистісного розвитку.

Отже, інтеграція психодинамічних ідей у практику психологічного супроводу розширює можливості допомоги людині в процесі професійного становлення, акцентуючи на розумінні глибинних мотиваційних механізмів, які формують її професійну ідентичність і внутрішню стабільність.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що професійне самовизначення особистості є складним багатовимірним процесом, у якому взаємодіють свідомі, напівсвідомі й несвідомі рівні психічної організації. Класичні психоаналітичні концепції З. Фрейда розкривають, що вибір професії виконує функцію сублімації – перетворення енергії потягів у соціально корисну діяльність, яка забезпечує як внутрішню рівновагу, так і соціальну реалізацію. Аналітична психологія К. Г. Юнга підкреслює роль архетипів і колективного несвідомого у формуванні професійного покликання: архетипічні сценарії визначають напрям життєвого шляху, утілюючись у виборі певної професійної ролі. Психогенетична концепція Л. Сонді поглиблює цю ідею, доводячи, що несвідомі спадкові потяги роду впливають на формування професійної ідентичності через механізми «дольових виборів» і повторення родових сценаріїв. Отже, професійне самовизначення не зводиться до раціонального рішення, а є виявом динаміки глибинних психічних структур, у яких поєднуються індивідуальний досвід, архетипічна символіка та енергія родової пам'яті.

Сучасні психодинамічні підходи (О. Кернберг, Н. Маквільямс) уточнюють, що професійна ідентичність є результатом афективної інтеграції, стабілізації Я та формування зрілих захисних механізмів, які забезпечують адаптацію особистості до професійних ролей і середовища. Вітчизняні дослідження (М. Вигдорчик, О. Шелестова, Т. Жданова, А. Кар-

пенко) інтегрують ці ідеї в практику профорієнтаційного та консультативного супроводу, підкреслюючи значення усвідомлення глибинних мотивацій у виборі професії. У підсумку можна стверджувати, що несвідоме є системною детермінантою професійного розвитку: воно поєднує спадкові потяги, архетипічні образи та ціннісні орієнтації особистості в єдину мотиваційно-смыслову структуру. Усвідомлення цього виміру відкриває нові можливості для психологічного консультування, профорієнтаційної роботи та гармонізації внутрішнього світу людини в процесі її професійної самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вигдорчик М. Методи психодинамічної діагностики в комплексному медичному огляді моряків : дис. ... канд. мед. наук. Одеса, 1999. 144 с.
2. Жданова Т.А. Методи психодинамічної діагностики в оцінці психоемоційного стану пацієнтів реабілітаційних центрів: кваліфікаційна робота магістра. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2024. 116 с. URL: https://docs.google.com/document/d/18Vb-vST1nGjyp8xRvKPh8L_KELZdfPkB/edit (дата звернення: 07.09.2025).
3. Карпенко А. Детермінанти професійної ідентичності особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Одеса, 2017. 21 с.
4. Маквільямс Н. *Психоаналітична діагностика*: розуміння структури особистості в клінічному процесі. Пер. з англ. Дар'ї Колодич; наук. ред. Михайло Пустовойт, Роман Кечур. 2-ге вид. Київ : Видавництво Ростислава Бурлаки, 2024. 672 с.
5. Шелестова О. В. Медико-психологічні чинники розладів військово-професійної адаптації військовослужбовців : авторефер. дис. ... канд. психол. наук. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 34 с. URL: http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/avtoreferat_shelestova_1526899838.pdf (дата звернення: 19.07.2025).
6. Юнг К. Г. *Архетипи і колективне несвідоме*. Пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. О. Фешовець. 3-тє вид. Львів : Астролябія, 2023. 608 с.
7. Freud S. *An Outline of Psychoanalysis*. London: Penguin Books, 2003. 236 p.
8. Freud S. *Das Ich und das Es*. Leipzig: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1923. 72 p.
9. Kernberg O. *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. New York: Jason Aronson, 1975. 368 p.
10. Szondi L. *Analysis of the Human Fate*. New York: Philosophical Library, 1959. 427 p.
11. Szondi L. *Lehrbuch der Experimentellen Triebdiagnostik: System der Triebanalyse*. Bern: Hans Huber Verlag, 1960. 748 p.

Стаття надійшла у редакцію: 26.10.2025

Стаття прийнята: 04.11.2025

Опубліковано: 08.12.2025